

המאמין באדם
ספר יובל לכבוד אבי שגיא

עורך: דב שוורץ

המאמין באדם

ספר יובל לכבוד אבי שגיא

עורך: דב שוורץ

מכון שאלום הארטמן
SHALOM HARTMAN
INSTITUTE שלום הרטמן

הוצאת אדרָא

Yet Holding Faith in Human

Jubilee Volume in Honor of Avi Sagi

מרכזת מערכת ועורכת לשון:
ד"ר עדיה הדר

חברי מערכת:
פיני איפרגן, שרגא בר און, דניאל הרטמן, גילי זיוון, אריאל פיקאר

הדימוי שעל העטיפה: **סשה אוקון**, פרט מתוך "אדריכל מולי רבינוביץ'
ושכנותיו חנה זיתוני ופסיה מינץ", 2024 – באדיבות Artso Ltd
שי הלוי, צלם – Shai Halevi, Photographer

עיצוב העטיפה: יניב רותם

מסת"ב: 8-13-7876-965-978 ISBN:

© כל הזכויות שמורות להוצאת אִדְרָא, תל אביב

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאחסן במאגר מידע,
לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי – אלקטרוני,
אופטי, מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר שבספר זה.
שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט,
אלא ברשות מפורשת מאת בית ההוצאה לאור שתיתן מראש ובכתב.

נדפס בישראל תשפ"ו – 2026
© Copyright 2026 by Idra Publishing
Idra Press <IdraPublisher@gmail.com>
<http://idra.org.il/>

סידור, עימוד, לוחות והדפסה:
א. אורן הפקות דפוס בע"מ, שד' רוטשילד 109, תל אביב

תוכן העניינים

מבוא – דב שוורץ 9

פילוסוף, מורה, אדם

מירב רוט

אבי שגיא – מורה 21

רוני בר לב

נאמנות בימים סוערים – אבי שגיא יהודי-ישראלי בשדות של משמעות 25

דוד אוחנה

אבי שגיא כהוגה אישי: דיאלוג עם כתביו. 28

שער ראשון

ציונות דתית

גילי (מבצרי) זיוון

תאולוגיה במשבר: בעקבות ההתנתקות – קולות ראשוניים: שנים ראשונות

אחרי פינוי גוש קטיף (2005-2011) 53

מיכל הרטמן

מאחריות אוניברסלית לאוניברסליזם סלקטיבי: על בחירת עם ישראל בהגות

הציונית דתית 77

יצחק הרשקוביץ

"העם מוביל את הרבנים, הנשים מובילות את הגברים, ובסוף יבואו כולם":

על האפשרות של שינוי הלכתי בעליית נשים להר הבית 91

גיתית חוזה

אדם ואל נוכח השואה: עיון תיאולוגי על פי כתביו ושיריו של יצחק מאיר 110

דב שוורץ

הרעיון המשיחי והציונות הדתית: התעתוע והאתגר 124

רונית עיר-שי

התגלות מצטברת ומתמשכת ויחסי דת ומוסר 155

יוחנן בן יעקב

"הנשמה החסידית" של הקיבוץ הדתי 167

שער שני הגות יהודית לדורותיה

- ישראל קנוהל
189 החשיבות של המספר שמונה ומשמעותו הסמלית
- נעם זהר
198 "גדול תלמוד תורה יותר מהצלת נפשות"? הלכה, אגדה וערכים
- ישי רוזן-צבי
217 על מדרש ואלגוריה – "אלא" כמקרה מבחן
- שרגא בר און
228 ונלאו ראות אורו בעינים וחפשו לבבם: התגלות במנגינת הלוי
- אלימלך וסטרייך ואריאל וסטרייך
עלייתה וירידתה של אקטיביות שיפוטית בבתי דין במרוקו: נושים מול נושים
250 במהלך הנישואין במאות השבע עשרה ועד התשע עשרה
- צבי זוהר
266 חיילים יהודים אלג'יראים בצבא צרפת – 'אפילו כתלי דחזירי'?
- אבישלום וסטרייך
283 מיהי עגונה?
- זאב גריס
הגותו של שמעון ראבידוביץ: בין חיוב הגולה למרכזיותה של מדינת ישראל,
299 יחסי ספרדים ואשכנזים ובעיית הפליטים הערבים: אקדמות מילין
- יוסי טרנר
316 ... במה תפיסת עולמו הציונית-חילונית של אליעזר שביד מוכרחה להיות גם דתית?

שער שלישי פילוסופיה ותאולוגיה

- דניאל הרטמן
337 להציל את הדת מעצמה: שיכרון האמונה ותרמיותיו
- מנחם מאוטנר
358 מסה על העדריות
- אריאל פיקאר
378 רשימות על האמונה
- יצחק בנבג'י
392 ההפיכה המשטרית ואי-ציות אזרחי
- לילך בן צבי ודב שוורץ
407 האם ויתרה הציונות הדתית על עקרון האחדות? על אפשרות החיים ביחד
- 431 כתביו המדעיים של אבי שגיא

אבי שגיא

מבוא

בגיל וברעדה אנו מגישים לפרופ' אבי שגיא ספר יובל, שלו שותפים עמיתים וחברים מכותלי המוסדות המדעיים ובמיוחד מכון שלום הרטמן שבירושלים. התחומים הרבים שפרופ' אבי שגיא עסק בהם ומאות העבודות שהפיק נראים למראית עין כמנותקים אלה מאלה. וכי מה לפנומנולוגיה ואקזיסטנציאליזם עם הפילוסופיה של ההלכה והתאוריה של הזהות? ומה לציגות דתית ולהיבטים פילוסופיים בספרות? הרבגוניות שבעבודותיו של אבי מקשה על אפיונים כוללניים וחד משמעיים, ואף על פי כן המעיין יראה את היסודות המקשרים את התחומים השונים. הטענה המרכזית היא: עבודתו של אבי נעה מבחינה פנומנולוגית לקראת תודעה של אמון באדם. אפשר להצביע על שלבים אלה כמאפיינים את התפתחות עבודותיו של אבי:

- (א) קבלת העצמי.
- (ב) קבלת הזולת: (1) דיאלוגית.
- (ג) קבלת הזולת: (2) מעגל הזהות.
- (ד) האמון בזולת.

אפרט כעת את הדברים.

הזיקה הבין תחומית

אבי שגיא חוקר בתחומים שונים שלכאורה אין ביניהם קשר. לכאורה, מפני שבאמת יש זיקה אימננטית בין התחומים. אני טוען, כי משקע העומק ביצירתו של אבי היא האמונה העמוקה באדם, אמונה המופיעה בעקבות קבלה עצמית וקבלה של הזולת. כאשר חקר אבי את הפנומנולוגיה והאקזיסטנציאליזם, והיה לחוקר מוביל ופורץ דרך בתחומים אלה, הוא הדגיש בראש ובראשונה את היחס לעצמי ולזולת. את אימוץ העצמיות החל לחקור כבר בימי חורפו בהגותו של קירקגור, וראה בכך את אחת מאבני הדרך החשובות ביותר של הזיקה בין הדת לקיום הממשי. קבלת העצמי היא המפתח לקבלת הזולת. ההכרה בעצמי האותנטי היא הדרך להכרה בזולת. מכאן פנה, לטעמי באופן טבעי, לדיאלוגיות בהגותם של בובר, הרב יוסף דוב סולובייצ'ק וקאמי.

אבל קבלת הזולת כרוכה לא רק באנליזה פילוסופית אלא גם בחמלה ובאמון בו. מכאן סלולה הייתה הדרך למחקרים פורצי דרך בתחום הגיור, שכתב בעצמו ובצירוף לצבי זוהר. אבי עמד בתוקף על הלגיטימיות של קבלת הגר מתוך אמון עמוק בו כאדם. לפיכך די בהצהרתו בדבר קבלת המצוות, ואין ההלכה בודקת אחריו. מודיעים לגר מצוות עיקריות, אך אין מעקב כלשהו אם אכן הוא ממלא אותן או מצוות אחרות. אף ההלכה נפתחת לזולת ומאמצת אותו מתוך אמונה בבחירתו האותנטית.

ובוודאי שמחקריו של אבי בציונות הדתית נעשו מתוך אמון עמוק במהפכנים של התנועה ומתוך הכרה בעבר המפואר שלה. הוא הצהיר לא אחת על אהבתו לקיבוץ הדתי כמוסד מהפכני ועל געגועיו ל"בני עקיבא" בשנות השישים וראשית השבעים. לולא האמון העמוק באדם לא היה יכול אבי להסביר את המהפכנות של התנועה.

המחקר על הציונות הדתית מעוגן לעומק בעבודות חשובות שכתב אבי בתחום הפילוסופיה הפוליטית בזיקה לתורת המוסר. למשל הוא עסק בהרחבה בגבולות הציות ובסרבנות. החולייה הפנימית המקשרת עבודה זו לשאר עבודותיו של אבי היא האחריות של הפילוסוף כלפי החברה והמעורבות שלו בשיפורה. האמונה העמוקה באדם שגילה אבי במחקריו הפילוסופיים הכללים והמחקרים בפילוסופיה היהודית חושפת את האחריות לחברה הישראלית שהיא מעגל הזהות הקרוב אליו.

וכאן אנו מגיעים לתמה פנימית הנוכחת בתחום אחר שעסק בו אבי. עבודותיו של אבי בסוגיית הזהות חושפות את האחריות והמעורבות. עבודות אלה השפיעו באופן עמוק על סביבותיו, והמעיין בגרסה האחרונה של הספר שכתב דוד הרטמן על הרמב"ם רואה את השפעת תפיסת הזהות של אבי. לפי תפיסה זו אי אפשר לטעון שמעגל זהות אחד "אמיתי" יותר ממעגל אחר. כל אדם פועל במעגל הזהות שהוא צמח בו. באופן כזה העמיד אבי פלורליזם ממשי, המאפשר חיים בצוותא של מעגלי זהות אחדים אלה בצד אלה. אני מעז לקבוע שתאוריה כזו אפשרית רק על בסיס האמון באדם ובכנות פעילותו החילונית והדתית כאחת.

ובמעגליות אנו שבים למחקרים בפילוסופיה של ההלכה. אבי הקדיש מאמץ רב כדי להבין את תרבות המחלוקת של חז"ל. "אלו ואלו" נועד להבין את השוני והגיוון מתוך קבלה אמיתית של הזולת. אנו שבים לדגם השלט בעבודותיו של אבי, והמקשר כחוט השני את תקופותיו השונות: מקבלת העצמי לקבלת הזולת, ומקבלתו המלאה על כול הווייתו נגזר האמון העמוק באדם.

יצירתיות

ראינו לעיל, שלפי אבי האמון העמוק באדם מביא לקבלת עצמיותו ולקבלת הזולת. אולם הסביבה הרליגיוזית של קירקגור, סלובייצ'יק ואפילו בובר ולוינס איננה ממצה את האקט של קבלת האדם. והרי האחריות של הפילוסוף היא לחשוף את כל ההיבטים של קבלת העצמיות והזולת כדי להעצים את האמון באדם. על כן פנה אבי לתחום נוסף, האסתטיקה,

תחום שבו ניכרת הפעילות האנושית הפותחת צוהר להכרת עצמיותו. אבי הציג ניתוחים פילוסופיים של יצירות ספרותיות, והקדיש לכך מאמרים וספרים.

הוא הוסיף והראה כיצד בעידן מודרני אקטים דתיים כמו תפילה אינם מביעים רק את האלוהות אלא גם את האדם. ויותר מכך: האלוהות הפעילה והמסגרת הדתית המיוחסת אליה אינן נזקקות בהכרח כדי להסביר את תופעת התפילה. מחקריו של אבי מציגים את התפילה לא פחות מאשר כתודעה.

לטעמי אהבת האדם והאחריות כלפיו מסבירות את הרצון האיתן של אבי לתעד ולקבע את תופעת התפילה כתופעה אנושית, אנתרופולוגית, שאיננה תלויה באלוהות. בתפילה כתופעה מהותית, כתודעה, מגיעה לשיא קבלת הזולת של אבי מחד גיסא ותפיסת הזהות מאידך גיסא. וביסודן אהבת האדם באשר הוא אדם, אף זה שאיננו במעגל הזהות הקרוב שלך.

אמנות ההקדמה

ועוד ראוי להעיר על ההיבט החינוכי והדידקטי. ההסברה הבהירה היא מאפיין חשוב של כתבי אבי שגיא. אין בכתביו מסרים כפולים, ומבחינה זו כתיבתו היא פדגוגית וחינוכית. אמנות ההסברה ניכרת במיוחד בפרקי מבוא שכתב לאחדים מספריו.

דוגמה אחת היא הספר "עם, מולדת וספר" העוסק בתהליך הטקסטואליזציה שעבר העם היהודי. סוגיית הזיקה שבין הטקסט לבין הקיום הקונקרטי היא גורלית לדיון כזה. ואכן אבי פתח את "עם, מולדת וספר" בפרק על תאוריית הלשון, והנגיד את תפיסתו של רולן בארת לתפיסתו של היידגר. בארת הציג את התפיסה שהלשון סגורה בעצמה ובהתאם גם משמעויותיה, בעוד שלפי היידגר הלשון מבטאת את המפגש עם הפנים ועם האחר. "עם, מולדת וספר" איננו היחיד. אמנות ההסברה הופיע בדגם כזה גם בספר "אלבר קאמי והפילוסופיה של האבסורד". בספר זה כתב שגיא פרק הקדמה על בעיית הניכור. הפרקים הללו הן מסכתות בפני עצמן, והם מנהירים סוגיות סבוכות בהגות הקונטיננטלית בכלל והאקזיסטנציאליסטית בפרט.

*

עמדתי רק על מקצת מההיבטים השונים בעבודותיו של אבי.¹ דיון נפרד צריך להתמקד בזיקת העבודות הללו לפעילות הציבורית ולמעורבות של אבי בחברה הישראלית לאגפיה. מאז השבעה באוקטובר נמצא אבי בפעילות אינטנסיבית במערכות שונות מתוך העמקה חסרת תקדים של תרומה למען חוסן החברה ומוסריותה.

1 וראו לעת עתה ד' שוורץ, "בין חוקר למחולל ויוצר תרבות: אבי שגיא, הזהות הציונית הדתית והתכנית ללימודי פרשנות ותרבות", בתוך הנ"ל (עורך), תרבות וביקורת התרבות: מחווה לאבי שגיא, רמת גן תשע"ז, עמ' 11-32.

דמותו של אבי היא מופת לאישיות שלא רק מקבלת את עצמה אלא גם פתוחה להכיל את הזולת. תלמידיו וחבריו הרבים יעידו על האמפתיה העמוקה שלו, ועל הזמן האינסופי שהוא מקדיש לכל משאלה ובקשת ייעוץ. תלמידיו וחבריו אף יודעים, כי אבי הוא לוחם צדק ללא מורא וללא חת. כשהוא חש בעוולה, הוא איננו שוקט עד שעושה כל שביכולתו כדי לתקנה. הוא עומד לצידו של הנרדף והנדכא, ובעולם האקדמי יש לדאבוננו תופעות לא מעטות כאלה. כמי שעמד במוקד הניהול האקדמי במשך שנים רבות אני יכול להעיד על היושרה של אבי ועל התגייסותו למען החלשים והנפגעים באופן אישי. העולם האקדמי הוא משל בלבד. המחויבות של אבי לחברה, לתקינותה ולשלמותה היא מופת של אינטלקטואל מעורב בעל אחריות ציבורית. גדולי האומה משחרים לפתחו, והוא איננו מאבד לרגע את הפשטות, הישירות והצניעות.

*

ספר היובל המונח בידי הקורא פותח בסקירות על אבי שגיא האדם, המורה וההוגה. שני המאמרים הראשונים הם של תלמידים שהפכו למורים בזכות עצמם, והמאמר השלישי מנהל שיח עם הגותו של אבי.

מאמרו של דוד אוחנה טוען, כי יש לראות באבי שגיא הוגה אישי, בהתאם להגדרתו את י"ח ברנר כ"הוגה המחפש מענה לשאלה קיומית אישית, גם אם תוכנה של כתיבתו חורג אל מעבר לעצמו". עם תוכן זה של כתיבת שגיא מנהל המאמר דיאלוג באמצעות שלושה הוגים – ניטשה, קירקגור וקאמי – ובחינת ארבעה מושגים – אבסורד, ניכור, זרות וניהיליזם. באופן זה מנהלת גישתו האקזיסטנציאליסטית של שגיא שיח עם המסורת של "הומניזם דתי", החל מעקיבא ארנסט סימון ועד אליעזר גולדמן, יוסף אחיטוב, מיכאל בהט ודוד הרטמן.

השער הראשון

שער זה פותח את מחקרי הספר בסדרה של מאמרים על הציונות הדתית. מאמרה של גילי זיוון, "תאולוגיה במשבר – בעקבות ההתנתקות", מציג את התגובות התאולוגיות כפי שהן מתבטאות בשנים הראשונות אחרי פינוי גוש קטיף. הוא דן בשאלה, האם המשבר העמוק שחווי המתיישבים ותומכי ההתיישבות בגוש קטיף שינה תפיסות עומק תאולוגיות וזהותיות. המאמר מצביע על שתי תגובות שונות: לצד התגובות הממלכתיות המאופקות, שהיו נחלת הרוב, ופתרו את הדיסוננס בין "תכנית הגאולה האלוהית" למציאות בשטח על ידי הסבר כזה או אחר המצדיק נסיגה זמנית מתכונת הגאולה, החלו להישמע קולות אחרים. קולות אלו קראו לביקורת על דרכו הממלכתית של הרב קוק ובנו. הכאב והתסכול מהחלטות ומעשי הממשלה הביאו לדחייה של תפיסת הגאולה בנוסח "קמעא קמעא" והפכו לזרמים "גאוליים" רדיקליים. בסוף המאמר מצביעה זיוון על כיוון נוסף,

כמעט נסתר, של הצבת סימני שאלה יסודיים על תפיסת הגאולה הציונית המוכרת, כיוון המשקף לדעתה את סדקים ראשוניים בתאולוגיה הגאולית.

מאמרה של מיכל הרטמן, "מאחריות אוניברסלית לאוניברסליזם סלקטיבי: על בחירת עם ישראל בהגות הציונית דתית", בוחן את התפיסות הנבחרות של עם ישראל בהגות הציונית הדתית, תוך כדי בחינת השלכותיהן על לאומיות יהודית. המאמר מנתח את התפיסות הללו בשתי תקופות שונות. האחת, במהלך תקופת קום המדינה והחזרה לריבונות, והשנייה בהגות הציונית הדתית העכשווית.

מאמרו של יצחק הרשקוביץ "העם מוביל את הרבנים, הנשים מובילות את הגברים, ובסוף יבואו כולם: על האפשרות של שינוי הלכתי בעליית נשים להר הבית", עוסק בסוגיה המעסיקה את הציבוריות הישראלית. סוגיית העלייה להר הבית קיבלה פנים חדשות בעשרים השנים האחרונות, עם התפתחויות פוליטיות וחברתיות משמעותיות. במאמר, בוחן הכותב תפנית הלכתית משמעותית, שנגזרת כתוצאה מהדרישה העממית של נשים לעלות להר בחופשיות – האנומליה ההלכתית של דיני אישה ובה. החיאתה של מציאות הלכתית נשכחת מולידה ערעור על אחת הפרדיגמות המרכזיות שעיצבו את פני הלכות טהרת המשפחה במשך קרוב לאלפיים שנה, ומאתגרת באופן ממשי את ההגמוניה של פוסקי ההלכה.

מאמרה של גיתית חוזה "אדם ואל נוכח השואה – עיון תאולוגי על פי כתביו ושיריו של יצחק מאיר" מנתח את עמדתו של יצחק מאיר בסוגיית מקומו של האל בשואה באמצעות התייחסות לארבעה מודלים תאולוגיים: המודל הסיבתי, התכליתי, המוגבלות האפיסטמולוגית ומודל הצידיק להימנעות מהתערבות – חופש הבחירה. בכתביו ובשיריו של מאיר באה לידי ביטוי דיאלקטיקה בין זעקה ותהייה כלפי האל לבין אמונה מתמשכת, תוך הדגשת חובתו של האדם למנוע את חזרת הרוע ולהיאבק על דמותו המוסרית של העולם. כתביו מראים את מורכבותו של האדם הנותר מאמין נוכח אתגרי אסון ושבר.

מאמרו של כותב שורות אלה, "הרעיון המשיחי והציונות הדתית: התעתוע והאתגר", בוחן פעם נוספת את מעמדו של הרעיון המשיחי בהגות הציונית הדתית. במאמר נפרסים המתחים שבין המונחים לבין התכנים וההשלכות ובין הדיון התאולוגי לבין החיים. במסגרת זו נבחנים רעיונות ודברים של הוגים דתיים לאומיים מסורתיים כמו הרבנים נחום גרינהויז ויצחק יעקב ריינס מצד אחד והרבנים צבי יהודה קוק ושלמה חיים אבינר מצד שני. מסקנת המאמר היא, שהרעיון הציוני הדתי עדיין מתעתע בתנועה הציונית הדתית.

מאמרה של רונית עיר-שי "תאולוגיית ההתגלות" מבקש להתבונן בתאולוגיית ההתגלות המצטברת שפיתחה תמר רוס דרך הפריזמה של היחס בין דת למוסר: תזת התלות החזקה ותזת הקונפליקט, עליה כתבו דניאל סטטמן ואבי שגיא. טענתה המרכזית היא שתאולוגיית ההתגלות המצטברת מתרחקת מן הדיכוטומיה המוצעת בשתי התזות הללו ומפתחת מבט מורכב וחדשני הן על היציבות והאובייקטיביות לכאורה של דבר האל והן על הקונפליקט האפשרי עם תפיסות מוסריות רווחות. תאולוגיית ההתגלות המצטברת שומרת על המוטיבציות הדתיות הנטועות בבסיס תזת התלות החזקה ותזת הקונפליקט, אך מסרבת

להיכנע לאשליה הטמונה בהן כביכול ייתכן להציב באופן בינארי זה מול זה את דבר האל האובייקטיבי אל מול התובנות המוסריות הסובייקטיביות. מאמרו של יוחנן בן-יעקב, "הנשמה החסידית של הקיבוץ הדתי", עוסק באידאולוגיה של הקיבוץ הדתי. מקובל להניח שתנועת הקיבוץ הדתי היא פרי התעוררות חלוצית של ברית חלוצים דתיים מגרמניה. הם שייסדו אותה ועיצבו את דרכה. בעוד חלקם של החלוצים הדתיים ממזרח אירופה – שרבים מהם ספגו את החסידות מילדות ונשאו אותה עימם לקיבוץ הדתי בארץ ישראל – הוצנע. מאמרו מבקש להדגיש את השורשים החסידיים, שמקורם במזרח אירופה, שמשוקעים עמוק בתשתית הקיבוץ הדתי.

השער השני

בשער זה מופיעים מאמרים בחקר ההגות היהודית לדורותיה. פותח את השער מאמרו של ישראל קנוהל, "החשיבות של המספר שמונה ומשמעותו הסמלית". בלב מאמר זה עומדת הטענה כי בצד התפיסה הרווחת במקרא הרואה את המספר שבע כמספר המקודש, קיימת גם תפיסה אלטרנטיבית שיש לה שורשים כוהניים. התפיסה האלטרנטיבית רואה במספר שמונה כמייצג את הקדושה בשיאה. המאמר מעלה את ההשערה כי קדושת המספר שמונה קשורה בחישוב הערך המספרי של השם המפורש. אפשרות אחרת הראויה לעיון היא שחשיבות המספר שמונה נובעת מתרבות אחרת, כגון שמינית הבריאה בסיפור מהרמפוליס או חשיבות המספר שמונה בחלק מן הטקסטים החיתיים. מאמרו של נעם זהר, "גדול תלמוד תורה", עוסק בנושא חשוב בתחום הפילוסופיה של ההלכה, שהוא ברור תכלית ההלכה והערכים שביסודה. ברובד של ספרות חז"ל, ברור זה כרוך בשאלת קישורם של דברי אגדה שבתלמוד לשיח ההלכתי, בייחוד כשמדובר במקורות אגדיים שעורכי התלמוד לא שילבו בסוגיות ההלכתיות. דברי אגדה כאלו עשויים להיכנס ללב השיח ההלכתי על ידי המנגנון של "נושאי כלים" – חיבורים שנוצרו סביב חיבור הלכתי מרכזי. מאמר זה עוסק בשאלת התעדוף בין תלמוד תורה להצלת נפשות, ובפסק הלכה בשאלה זו שנשאר על כנו כשלוש מאות שנה, עד שאחד מנושאי הכלים ל"ארבעה טורים" הקשה עליו ממקור אגדי. בדיונים ההלכתיים שנמשכו משם ואילך, השפעתו של מקור אגדי המביע במפורש שיפוט ערכי, אשר מנוגד לכאורה לפסק ההלכה – תורמת תרומה משמעותית לזיהוי הערכים שביסוד העמדות ההלכתיות. מאמרו של ישי רוזן-צבי מבקש ללבן מבנה הרווח במדרשי התנאים שבו קושיה מובילה לדרשה אשר מוצגת בלשון "אלא". הצעתו היא, שלמבנה זה מאפיינים ייחודיים, וכי בחינה שיטתית של כל מופעיו חושפת את הסטרוקטורה הייחודית, ומאתגרת את הבנתנו את דרכו של המדרש ויחסו לאלגוריה. דוגמא זו לא רק ללמד על עצמה יצאה. דרך מקרה המבחן מבקש המאמר להדגים את כוחו של העיון השיטתי במונחים ובעיקר מבנים מדרשיים שבעזרתם ניתן לראות דברים שהעיון התמטי הרגיל במדרשים אינו חושף. מאמרו של שרגא בר און מציע קריאה חדשה ביצירתו של ר' יהודה הלוי מתוך עמידה

על הסתירות הפנימיות שבספר הכוזרי ועיון בפיוט "יחלו פני אל". החיבור הפרוזאי של ריה"ל מוצג לא כספר הוכחות המבוסס על התגלות חיצונית, אלא כהזמנה לעיצוב חיי אמונה דרך רפלקסיה מתמדת של מבקש אלהים. הסתירות אינן סוד סמוי אלא מהלך מודע, הפותח מרחב לבניית אמון דתי מחודש. דיאלוג החניכות מוביל את הקורא מן ההתגלות החיצונית אל "עין הלב" – מבט פנימי שבו נולדת הקרבה לאל. מהלך זה מתגלה גם בפיוט, המתאר את דרכו של המתפלל במסע ההפנמה הרוחני.

מאמרם של אלימלך ואריאל וסטרייך, "עלייתה וירידתה של אקטיביות שיפוטית בבתי דין במרוקו: נושים מול נשים במהלך הנישואין במאות השבע עשרה ועד התשע עשרה", עוסק במשנתם של חכמי ההלכה במרוקו. המאמר טוען, כי הם הפגינו אקטיביזם שיפוטי המתקרב לעיתים להימנעות של חקיקה שיפוטית בתחום של יחסים כלכליים בין בני זוג. עשייתם השיפוטית הזו הייתה מבוססת על עיון וניתוח תאורטי של מקורות המשפט השונים ובכלל זה השכל והסברה. במסגרתה חתרו החכמים לאזן בין מרכיבים שונים של תיקון עולם וחברה, תוך שהם מנהלים דו שיח ענייני ומכבד חרף חילוקי דעות שהיו ביניהם, שכמותו נמצא בקרב קהיליית חכמי מרוקו גם בתקופות מאוחרות יותר.

מאמרו של צבי זוהר, "חיילים יהודים אלג'יראים בצבא צרפת – 'אפילו כתלי דחזירי'", עוסק בהתייחסות ההלכתית של רבנים אלג'יראים לחיילים שגויסו לצבא הצרפתי, תוך התמקדות בסוגיה אחת אשר השפיעה על החיילים היהודים מדי יום ביומו: היעדר אוכל כשר. הצבא הצרפתי כלל לא סיפק מזון כשר לחייליו היהודים, וכמעט ללא יוצא מן הכלל אכלו החיילים היהודים את המזון הצבאי הבלתי-כשר. שלושה רבנים אלג'יראים – הרב דוד סקלי, הרב מסעוד הכהן והרב דוד אבן כליפא (כל אחד מהם תלמיד חכם בעל שיעור קומה) – התייחסו להלכתית לסוגיה זאת. ברקע דבריהם עומדת השאלה: מה אמורים לעשות חיילים יהודים, שלמעשה אינם יכולים להשיג אוכל כשר משך תקופת השירות הצבאי? המאמר מציג ומנתח את עמדותיהם ואת המשתמע מעמדות אלו באשר לתפיסותיהם על אודות יחסה של תורת ישראל כלפי יהודים המשרתים כאזרחים בצבא של מדינה לא יהודית. מאמרו של אבישלום וסטרייך, "מיהי עגונה" עוסק בשאלה מובהקת של ענייני הלכה, מוסר, דת ומדינה: מיהי עגונה? המאמר בוחן את הפולמוס סביב הגדרת בעיית סרבנות הגט המודרנית: האם רחבה היא כפי שסבורים אחדים או מצומצמת. המאמר מראה כי יכוח זה, הנדמה לעיתים כוויכוח עובדתי-סטטיסטי, נובע מעמדות שונות באשר לתפיסת מוסד הנישואין, והדברים משליכים כמובן על העמדה ההלכתית הראויה להתמודדות עם בעיית סרבנות גט ועם עצם ההכרה בה.

מאמרו של זאב גריס, "הגותו של שמעון ראבידוביץ: בין חיוב הגולה למרכזיותה של מדינת ישראל – יחסי ספרדים ואשכנזים", עוסק בנושאים אחדים. הנושא הראשון הוא ניסיונו של ראבידוביץ להצדיק את קיומה המתמיד של הגולה ומרכזי היהודים בה לצד מרכזיות מדינת ישראל. סוגיה זו הביאה אותו לטעון כי חובה על יהודי מדינת ישראל להתחשב בדעת יהודי הגולה על ניהול מדינת ישראל גם אם הם לא גרים בה. הנושא השני הוא הבחנה חריפה וראשונית שלפיה דמותה של מדינת ישראל הצעירה, שנשלטה בידי

אליטה אשכנזית, השתנתה לחלוטין עם עליית יהודי ערב ארצה, במספר כפול מן היושבים האשכנזים בארץ ישראל. ראבידוביץ כתב כי למרות שלא הייתה תנועה ציונית של ממש בארצות ערב, בעקבות העלייה הגדולה ירשו העולים הספרדים את השלטון לעתיד לבוא במדינת ישראל. הנושא השלישי הוא יחסה של מדינת ישראל הצעירה לפליטים הערבים שנטשו, רובם הגדול מרצונם, את בתיהם במהלך מלחמת העצמאות. לא במקרה גנו ראבידוביץ את המאמר. שנים רבות אחרי מותו, המאמר פורסם בידי דיויד מאירס, החוקר היהודי האמריקאי, רודף השלום והצדק, ללא כל ביקורת על עמדות ראבידוביץ, שכעסו על אי הצלחתו להשתקע בישראל ולקבל משרה בה, העבירו על דעתו וגרם לו להתקיפה מכיוונים שונים בהקשר של בעיית הפליטים. ראבידוביץ התקיף את המדינה הצעירה, ללא כל התחשבות בנסיבות שיצרו את בעיית הפליטים. זאת למרות שאמור היה לדעת, כמוהו כדיויד מאירס, שלבעיית הפליטים הערבים מארץ ישראל היו ונשארו האחראים תושבי ארץ ישראל הערבים ואחיהם ממדינות ערב, שבמקום לקבל את הצעת החלוקה תקפו את מדינת ישראל במטרה להשמידה.

מאמרו של יוסף טורנר "במה תפיסת עולמו הציונית-חילונית של אליעזר שביד מוכרחה להיות גם דתית?" בודק את היחס בין היסוד ה'חילוני' ליסוד ה'דתי' שבמשנתו הציונית-פילוסופית של אליעזר שביד. טענתו המרכזית היא שמבנה חשיבתו הבסיסית של שביד היא חילונית-הומניסטית, אך שיש משהו במבנה החשיבה החילונית שמכריח את הגותו להיות, בסופו-של-חשבון, גם דתית. המאמר מראה כי היסוד הדתי של משנת שביד מתפתח במשך השנים באותם המקומות שהחשיבה החילונית-הומניסטית אינה מספקת מענה לדרישותיה שלה, וקובע, בסופו-של-טיעון, כי היסוד הדתי נעשה מרכזי בחשיבתו, אחרי שהבין כי הדת או הדתיות, היא חלק מאישיות האדם, ושעל כן אין האדם שלם, ואף החברה אינה שלמה, בלי להביא את היסוד הדתי שבה לידי ביטוי בקשר לעניינים הקשורים בצדק ובמוסר.

השער השלישי

שער זה מכיל מאמרים מסאיים בנושא פילוסופיה ותאולוגיה. את השער פותח מאמרו של דניאל הרטמן, "להציל את הדת מעצמה: שיכרון האמונה ותרמיותיו". המאמר טוען, כי למרות שהמסורת היהודית העניקה מקום מרכזי ביותר למוסר ולאתיקה, הצלחתה בעיצוב דת מוסרית הינה חלקית בלבד. כישלונה נעוץ בתופעה שהציע לכנותה "המחלה האוטואימונית של הדת": כאשר חלק מסוים מהמערך הדתי נוגד חלק אחר, וכך חותר תחת הערכים שאותה דת עצמה מבקשת לקדם. ביטוי אחד מרכזי של המחלה האוטואימונית הוא "השיכרון האמוני", הגורם למאמין להיות שקוע באל בלבד, לנהוג כאילו "אין עוד מלבדו", ובכך לחטוא לרעיון הדתי היסודי של ראיית הזולת והמחויבות שלא להתעלם מצרכיו. הדרך לפתרון הבעיה היא הענקת הבכורה לממד המוסרי בתוך המערכת הדתית עצמה. באופן כזה יהיה על המאמין לבחון במשקפיים מוסריים גם את הציוויים

הפולחניים, ולממש את מצוות אהבת ה' וקידוש שם שמיים דווקא באמצעות התנהגות מוסרית במישור האנושי.

מאמרו של מני מאוטנר, "מסה על העדריות", מתחקה אחר השאלה מדוע בני האדם מכפיפים את ההתנהגויות שלהם ואת השיפוט שלהם לאלו המקובלים בקבוצות שאליהן הם משתייכים. המאמר מראה שבני האדם חיים בתוך תרבויות, ואולם תרבויות מאפשרות במקרים רבים מאוד יותר מאשר התנהגות אחת או יותר מאשר שיפוט אחד שייחשבו קבילים. מאפיין זה של תרבויות יוצר קושי גדול עבור בני האדם – קושי שעליו הם מתגברים בדרך של הימנעות מחשיבה עצמאית ופעולה על פי המקובל בקבוצות שאליהן הם משתייכים.

מאמרו של אריאל פיקאר, "רשימות על האמונה", עוסק בשאלות היסוד של האמונה הדתית עבור מי שנטוע בתוך המסורת היהודית לדורותיה ובעולם המחשבה והערכים המודרניים. המתח הקיים בין מקורות ההשראה השונים ואף המנוגדים מחייב ניסוח חדש לתפיסת אמונה דתית. מטרת המאמר אינה רק לבטא בבהירות ובשפה אנושית את תכני האמונה אלא לעצב אותה מתוך רצון לשמר את החוויה הדתית מבלי לאבד את היושרה והכנות הקיומית של אדם החי בהווה.

מאמרו של יצחק בנבגי "ההפיכה המשטרית ואי-ציות אזרחי" עוסק באחד הנושאים השנויים ביותר שאירועי השנים האחרונות הביאו לפתחנו: חיילי מילואים רבים נקטו בצעד הקיצוני של אי-ציות אזרחי שכלל גם הפסקה של התנדבות ביחידות העילית של צה"ל. אבי שגיא, מי שלכבודו מאמר זה נכתב, עסק בנושא הזה במסה חשובה. בסעיף א הציג המחבר בקצרה את האופן שבו הוא מבין את התאוריה של שגיא על אודות הלגיטימציה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ואת משמעות הפגיעה בלגיטימציה שלה. בסעיף ב הוא פתח בטיעון אחר שהביא למסקנה דומה, אבל מבוסס על מושג רוה של לגיטימציה פוליטית. מאמרה של לילך בן צבי וכותב שורות אלה "האם ויתרה הציונות הדתית על עקרון האחדות?" עוסק בבחינת השאלה, האם יש בסיס משותף לדיאלוג אמיתי בין הציונות הדתית והחברה הישראלית, דיאלוג שיאפשר קיום הדדי בעל משמעות. הדיון בודק את התשתית האידיאולוגית והחברתית של הציונות הדתית בעשורים האחרונים ואת הזרמים היסודיים שבה לאור שתי סוגיות: הייצוגיות בכנסת והיחס לפגיעות מיניות.

מבחינה פורמלית נבחר המועד של יציאה לגמלאות כנקודת מוצא לספר יובל. אבי הוא כעת פרופסור אמריטוס. אולם זוהי צורניות בלבד. אבי הוא הצעיר הנצחי, טעון בכוחות מופלאים בלתי רגילים, וממשיך בפעילותו האקדמית והציבורית ביתר שאת. אסיים בברכת חברים להמשיך יצירה בבריאות ובנחת.